

Радован Ковачевић, доктор економских наука,

Научно звање: редовни професор, научни саветник

Стручна спрема: докторат економских наука

Научни интерес: међународна економија

Запослење: Привредна комора Србије, 11000 Београд, Теразије 23

Тел. 063 238 055

e-mail: radovank@eunet.yu

ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ И ПЕРФОРМАНСЕ ТРГОВИНСКОГ БИЛАНСА СРБИЈЕ

Резиме

Либерализација спољне трговине довела је до пораста трговинског дефицита Србије. Да би се повећао извоз Србије потребно је да се спроведе реструктурирање домаће производње у складу са увозним захтевима светског тржишта. Ово неће моћи да се оствари без већег прилива страног капитала у виду нове опреме и савремене технологије. Предуслов за повећан прилив страног капитала је већа политичка и макроекономска стабилност. У спровођењу мера економске политике мора се већа пажња посветити финансирању производње намењене извозу, кредитирању и осигурању извоза као и извозној промоцији. Јачање улоге малих и средњих предузећа у домаћој привреди и њихово повезивање са ланцима испорука делова и склопова у оквиру транснационалних компанија, може знатно допринети повећању одрживог извоза Србије. Потписивање Споразума о слободној трговини (ЦЕФТА) отвара могућности за повећање извоза Србије у земље региона, мада се може очекивати и пораст увозне конкуренције на домаћем тржишту. Даље отклањање нецаринских препрека у међусобној трговини земаља ЦЕФТА споразума може допринети порасту спољне трговине свих земаља у региону.

ЈЕЛ класификација: Ф13, Ф14, Ф32, Ф43

Кључне речи: либерализација, извоз, стране директне инвестиције, приватизације, реструктурирање

1. Уводне напомене

Значајна либерализација спољне трговине Србије након 2000. године представља једно од главних обележја спољнотрговинске политике Србије. Оживљавање спољне трговине је регистровано од краја 2000. године, а томе је знатно допринело укидање квантитативних ограничења и других крутих инструмената спољнотрговинске политике. Захваљујући либерализацији трговине из 2001. године дошло је до значајног пораста увоза, тако да динамика његовог раста знатно надилази динамику раста робног извоза све до 2005. године (у 2006. години увоз Србије је имао мању динамику у односу на извоз). Последица

ове неуједначене динамике је повећање трговинског дефицита Србије. Да би се створили услови за ширење трговине, често се истиче потреба смањивања „трошкова границе“, повећање конкурентности извоза и стварање уједначених услова трговине у зони слободне трговине у земљама југоисточне Европе. На подручју царинске заштите указује се на потребу координиране даље либерализације у процесу приступања Светској трговинској организацији (СТО) и Европској унији (ЕУ). Даља стандардизација и примена механизма заштите домаћег тржишта у складу са правилима СТО треба да буде главни правац хармонизације спољнотрговинске политике земаља у региону. У овом раду се указује на домете и ефекте досадашње либерализације спољне трговине Србије, уз предлог мера за повећање извоза Србије у наредним годинама.

2. Либерализација спољне трговине Србије и оцене иностраних институција

Захваљујући либерализацији спољне трговине Србије после 2000. године дошло је до значајног повећања токова спољне трговине. Укупна робна размена с иностранством у 2006. години била је скоро четири пута већа од вредности робне размене у 2000. години. Динамичнији раст увоза од извоза довео је до ширења трговинског дефицита. Смањивањем просечног царинског оптерећења увоза повећана је конкуренција на домаћем тржишту. Хармонизација царинске номенклатуре и царинских стопа са ЕУ треба да олакша закључивање споразума о стабилизацији и придруживању са ЕУ, као и ступање у чланство СТО. На либерализацију трговине се гледа као на механизам који треба да доведе до јачања извозне мотивације предузећа, путем смањивања трошкова трговине. Новија анализа Светске банке показује да ја Србија на том подручју остварила значајан напредак. То се може закључити према подацима табеле 1.

Према трошковима и процедурама извоза и увоза стандардизоване робне испоруке (један робни контејнер) запажа се да је Србија остварила у 2006. години значајан напредак у односу на стање из 2005. године. Наиме, број захтеваних извозних докумената (6) мањи је од просека за регион југоисточне Европе (7,4), али је још знатно већи од просека земаља ОЕЦД (4,8). Међутим, према броју дана потребних да би се реализовао извоз, Србија се са 11 дана приближила земљама ОЕЦД (10,5 дана), док је просек региона од 29,2 дана знатно већи од стања у Србији. Такође, укупни трошкови извоза Србије по контејнеру (1240 долара) су мањи од просека за регион (1450 долара), при чему Босна и Херцеговина и Македонија имају мање трошкове од Србије. Ипак, најниже трошкове извоза имају земље ОЕЦД (811 долара).

Табела 1.

Трошкови и процедуре извоза и увоза стандардизоване робне испоруке

Показатељи	Србија	БиХ	Хрватска	Макед.	Регион	ОЕЦД
Извозна документа (број)	6	5	7	10	7,4	4,8
Потребно време за извоз (дана)	11	22	26	32	29,2	10,5
Трошкови извоза (УСД долара по контејнеру)	1240	1150	1250	1070	1450	811
Увозна документа (број)	8	7	9	10	10	5,9
Потребно време за увоз (дана)	12	25	18	35	37,1	12,2
Трошкови увоза (УСД долара по контејнеру)	1440	1150	1250	1070	1589	883

Извор: The World Bank, Doing Business 2007: How to Reform, Washington, 2006.

Број захтеваних докумената при увозу у Србију је 8, што је мање од просека региона (10), али више од просека земаља ОЕЦД (5,9). Посебно се запажа да је потребан број дана за увоз у Србију (12) чак мањи и од просека за увоз у земље ОЕЦД (12,2), и знатно мањи од просека региона (37,1 дан). И трошкови увоза у Србију (1440 долара по контејнеру) су мањи од просека за регион (1589), али су већи од трошкова увоза у земље ОЕЦД (883 долара).

Захваљујући овим унапређењима на подручју „трошкова границе“, Србија је побољшала свој ранг за 91 поен, па је према обележју „прекогранична трговина“ у 2006. години рангирана на 51 месту, док се према истом обележју у 2005. години налазила на 142 месту од 175 посматраних земаља. Захваљујући, пре свега, овом побољшању Србија је према систематизацији Светске банке побољшала своју укупну позицију скочивши са 95 места, на којем се налазила 2005. године, на 68 место у 2006. години (табела 2.).

И према обележју добијања кредита, Србија је забележила побољшање на ранг листи за 63 места (скок са 96 на 33 место). Значајнији негативан помак је остварен код запошљавања радника и оснивања предузећа. Упркос томе, споменута побољшања су била довољна да надокнаде регистрована погоршања, тако да је укупан резултат значајно позитиван¹.

Мада је Србија остварила видне успехе, према оценама Светске банке, она се ипак није нашла међу првих 10 земаља водећих реформатора у 2005/2006. години. Наравно, то не би требало да обесхрабри иницијативе Србије на плану даљег смањивања трошкова везаних за прелазак границе у извозу и увозу. Напротив, уколико будемо радили на даљем смањивању трошкова границе и отклањању нецаринских баријера, утолико ћемо моћи да рачунамо на дубљу интеграцију Србије у земље региона, а и у светску привреду у целини. Овај вид либерализације би такође позитивно деловао на већи прилив страних директних инвестиција мотивисаних да производњу реализују у извозу.

Табела 2.

Ранг Србије према критеријумима Светске банке

	Ранг 2005	Ранг 2006	Промена ранга
Свеукупно	95	68	+27
Оснивање предузећа	43	60	-17
Пословање са дозволама	158	157	+1
Запошљавање радника	43	73	-30
Регистрација власништва	104	110	-6
Добијање кредита	96	33	+63
Заштита инвеститора	58	60	-2
Плаћање пореза	65	64	+1
Прекогранична трговина	142	51	+91
Спровођење уговора	74	76	-2
Затварање предузећа	100	103	-3

Извор: *The World Bank, Doing Business 2007: How to Reform, Washington, 2006.*

¹ Светски економски форум рангира Србију на 87. место од 125 земаља у погледу њене свеукупне конкурентности у 2006. години. Овај ранг уједно представља погоршање за два места у односу на ранг из 2005. године (*World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2006-2007.*, Palgrave Macmillan, 2006).

Истраживање које је спровео ОЕЦД за земље југоисточне Европе (OECD Investment Compact) је такође показало да је у Србији постигнута значајна либерализација спољне трговине – индекс инвестиционих реформи (Инвестмент Реформ Индекс) је у 2006. години имао вредност од 3,5 (вредност индекса се креће у интервалу од 1 до 5) (видети табелу 3.). Ова вредност је мања од истог индекса за БиХ, Хрватску, Албанију и Молдавију, док је једино Румунија имала мању вредност индекса (2,25) од Србије. Дакле, и овај показатељ говори о томе да је Србија учинила видан напредак на подручју либерализације спољне трговине, мада је већина посматраних земаља учинила и веће продоре.

Табела 3.

Либерализација трговине у земљама југоисточне Европе

Индекс либерализације трговине (Investment Reform Index) ОЕЦД								
Албанија	БиХ	Бугарска	Хрватска	БЈР Макед	Молдавија	Црна Гора	Румунија	Србија
4,25	4	3,25	4,75	3,50	4,25	3,50	2,25	3,50

Извор: OECD, *Investment Reform Indexs 2006: Progress in Policy Reforms to improve the Investment Climate in South East Europe*, OECD Investment Compact for South East Europe, 2006.

Налази истраживања ОЕЦД указују да земље југоисточне Европе још увек имају високе нецаринске препреке, укључујући регулисање производа и стандарде, правила порекла производа² и гломазне царинске процедуре. Истиче се да су Бугарска и Румунија најнапредније земље у погледу увођења техничких, санитарних и фитосанитарних стандарда. Треба подсетити да се ради о механизмима заштите домаћег тржишта који су допуштени правилима СТО. За примену ових мера је потребна развијена институционална подршка. Мада су ови механизми заштите уграђени у нови Закон о спољнотрговинском пословању Србије, још увек није у целини изграђена мрежа пратећих институција за њихово ефикасно спровођење. У наведеном истраживању се запажа да Србија и Румунија имају најмања административна ограничења у региону (дозволе, број докумената, трошкови границе)³.

Упркос оствареним резултатима у либерализацији трговине, домаћа предузећа крећи пажњу на недовољну усклађеност процедура рада царинских органа и инспекцијских служби, високе трошкове анализа на граници, недовољну техничку изграђеност граничних прелаза, компликоване процедуре за прибављање дозвола за превоз робе (посебно опасних материја). Олакшавање ових поступака довело би значајног смањивања укупних трошкова преласка границе.

² Правила порекла производа су уједначена у земљама ЦЕФТА споразума, док у робној размени земаља овог споразума са ЕУ важе правила о билатералној кумулацији порекла производа. То у одређеној мери умањује извозне резултате земаља Западног Балкана на тржишту ЕУ, тако би требало инсистирати да се за земље ЦЕФТА споразума у трговини са ЕУ обезбеди регионална кумулација порекла производа.

³ Сличну оцену либерализације спољне трговине даје и Европска банка за обнову и развој. Наиме, оцена либерализације трговинског система у 2006. години је 3,33 од могућих 5 поена. У поређењу са осталим показатељима, већу оцену је добила либерализација цена (4) и приватизација мањих предузећа (3,67) (EBRD, *Transition Report 2006: Finance in transition*, новембар 2006).

3. Царинска заштита

Након 2000. године је дошло до значајног смањивања царинских стопа. У сарадњи са Међународним монетарним фондом (ММФ) и Светском банком, средином маја 2001. године Савезна влада је донела низ одлука у циљу даље либерализације спољне трговине. То су:

- укинута је већина квантитативних ограничења,
- усвојена је нова Царинска тарифа,
- смањене су извозне квоте,
- укинуте су нецаринске мере, уз изузетак од 40 тарифних позиција (од 8500), које се односе на производе од челика, и мере заштите средине, здравља и безбедносни стандарди, као и мере заштите националне безбедности.

Било је предвиђено да се задржана квантитативна ограничења, која се односе на увоз челика, постепено укину у складу са програмом либерализације индустрије челика. У сваком случају, биле је предвиђене да ће се ова ограничења укинути у вези са приступањем Србије и Црне Горе СТО.

Тада усвојена царинска тарифа имала је шест царинских глава са стопама 1,5; 10; 15; 20 и 30%. Просечно непондерисано увозно оптерећење смањено је са 14 на око 9,4%.

Извозне квоте су задржане само за 30 тарифних позиција, пшеницу, кукуруз, живе животиње и шећер.

Због наведених мера, рејтинг трговинске рестриктивности СРЈ, који објављује ММФ, побољшан је са "8" на "5". Овде треба имати у виду да овај рејтинг утиче на одлуке страних инвеститора да пласирају своја средства у привреду једне земље. То се посебно односи на институционалне инвеститоре који желе да буду сигурни у могућност повлачење средстава из земље где су пласирани. Међутим, ММФ не води рачуна о проблемима са којима се суочава привреда уколико пребрзо либерализује увоз, посебно у случајевима дугогодишње изолације од утицаја светског тржишта.

У то време је било пројектовано да се након окончања процеса хармонизације царинске тарифе Србије и Црне Горе, непондерисана царинска стопа сведе на испод 7%. То би, уједно, био ниво царинске заштите за разговоре о чланству у СТО.

Новим Законом о Царинској тарифи у Србији јула 2005. године, извршено је усклађивање са Хармонизованим системом (ХС) 2000/2002 Светске царинске организације и Комбинованом тарифом ЕУ из 2005. године, пре свега у погледу номенклатуре. Као последица ових усклађивања, број тарифних ознака је повећан са 8554 на 10228. При томе су све позиције у потпуности усаглашене са СЦО и ЕУ. Због пораста броја тарифних позиција, процентуално учешће нових позиција је 52,25%. Већина нових позиција је са царинском стопом од 20 до 30%, што је довело до повећања нивоа просечне царинске стопе са 7,37% на 8,89%. Током 2007. године се очекује додатно усклађивање Царинске тарифе са Комбинованом тарифом ЕУ. Полазећи од постојећег царинског оптерећења, даљу либерализацију царинске заштите треба ускладити са преговорима о стабилизацији и придруживању ЕУ и преговорима за учлањење у СТО, при чему би либерализација могла да се одвија у следећим правцима:

- постепено смањивање просечног прописаног царинског оптерећења,
- смањивање дисперзије царинских стопа на ниво од 3% до 20% (горњи плафон).

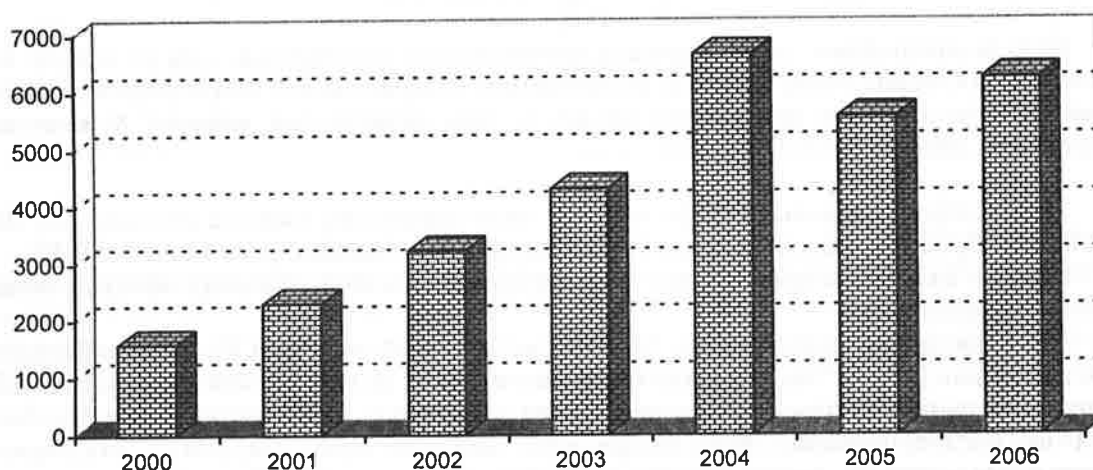
4. Карактеристике спољне трговине Србије

Након нормализације економских односа с иностранством, уз либерализацију спољне трговине, уследио је пораст вредности робне размене Србије с иностранством. Вредност укупне робне размене у 2005. била је три пута већа од вредности робне размене у 2000. години (по текућим ценама и девизном курсу). Увоз је у истом периоду растао динамичније од извоза, тако да је формиран висок трговински дефицит (скоро 18 млрд. долара у периоду 2004-2006. године). Размере трговинског дефицита можемо сагледати на графикону 1.

Графикон 1.

Трговински дефицит Србије у периоду 2000-2006. године

У млн. Долара

Извор: НБС, *Статистички билтен НБС*, јануар-фебруар 2007, стр. 52

Главна линија обуздавања трговинског дефицита у наредним годинама мора бити повећање извоза. Разлози недовољног раста извоза су: неодговарајућа структура и недовољан обим домаће производње конкурентне на светском тржишту, неусклађеност квалитета и других неценовних перформанси са захтевима светске тражње, недовољан ценовна конкурентност у извозу и неповољна структура извоза, недовољно финансирање извоза, већа заинтересованост инвеститора из иностранства за домаће тржиште него за извоз и др.

Слика скромних извозних резултата Србије намеће се и на основу података табеле 4. Према подацима табеле 4 запажа се да је учешће извоза робе и услуга Србије и Црне Горе у бруто домаћем производу (БДП) у 2005. години износило 26,9%, што је знатно мањи удео у односу на остале земље приказане у овој табели. Мађарска, Словенија и Бугарска су имале учешће преко 50%, Хрватска 47,1%, Македонија 45,1%, БиХ 36,2%, док је једино Албанија са уделом од 21,8% имала мање учешће од Србије и Црне Горе. Лако се уочава да су највећи напредак у повећању удела извоза робе и услуга у БДП имале Мађарска од 26,4% из 1993. на 66,4% у 2005. години, и Бугарска од 38,2% у 1993. на 60,8% у 2005. години⁴.

⁴ ММФ скреће пажњу на повезаност великог трговинског дефицита Србије са релативно ниским коефицијентом инвестирања у поређењу са другим земљама централне и југоисточне Европе. Истиче се да су фиксне инвестиције у Чешкој Републици у периоду 1995-97. износиле 31% ГДП, а у Словачкој Републици 32-36% ГДП између 1996. и 1998. године. Касније се посматрано учешће стабилизovalo на 26-27% ГДП. У

Табела 4.

Учешће извоза робе и услуга у бруто домаћем производу (БДП)

У процентима

	1993.	2002.	2005.
Мађарска	26,4	65,4	66,4
Словенија	58,8	57,9	64,6
Бугарска	38,2	53,1	60,8
Хрватска	52,4	45,3	47,1
Македонија	46,7	38,0	45,1
БиХ		24,5	36,2
Србија и Црна Гора		20,7	26,9
Албанија	15,4	18,9	21,8

Извор: Подаци Светске банке преузети са <http://web.worldbank.org> дана 31.05.2007. године

Пораст робног извоза у наредним годинама представља наглашену потребу домаће привреде ради смањивања дефицита робне размене. Ова потреба је у директној вези са креирањем задовољавајућег девизног потенцијала за уредно плаћање увоза и сервисирање спољног дуга. На основу података табеле 5 запажа се да је спољни дуг Србије крајем 2005. године износио 15,5 млрд. долара⁵, и да је представљао 62,8% БДП у тој години, односно 251% извоза робе и услуга. Према првом показатељу Србија није спадала у групу високо задужених земаља, док по другом јесте. Отплата дуга у истој години је достигла 19% извоза робе и услуга, што скреће пажњу на терет отплате дуга у наредним годинама.

Табела 5

Извоз робе и услуга и спољни дуг Србије

У млн. долара и %

	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.
Извоз робе и услуга*	2.435	2.961	3.965	5.181	6.156
Спољни дуг*	11.124	11.229	13.574	14.098	15.467
БДП*	10.619	14.282	18.919	22.440	24.625
Дуг/БДП (у%)**	104,8	78,6	71,8	62,8	62,8
Дуг/извоз робе и услуга (у%)**	456,9	379,2	343,0	272,1	251,2
Девизне резерве/увоз робе и услуга (у месецима)**	3,1	4,5	5,3	4,4	6,0
Отплата дуга/БДП (у%)	0,9	1,5	2,1	4,2	4,8
Отплата дуга/извоз робе и услуга (у%)	3,7	7,1	10,0	18,0	19,2

Извор: * НБС, *Статистички билтен*, август 2006, стр. 48, 49; ** НБС, *Економски преглед*, јул 2006, стр. 83

Бугарској су фиксне инвестиције у 2005.г. достигле 24% ГДП, а у Румунији у истој години 23%. Оцењује се да су фиксне инвестиције у Србији порасле након 2000. године, мада је то, по запажању ММФ, још увек низак ниво од 19% ГДП у 2004. години. Закључује се да је ниска капитална интензивност производње у Србији последица ниског коефицијента инвестирања (IMF, *IMF Country Report No. 06/382*, Washington, октобар 2006, стр. 10.)

⁵ Спољни дуг Србије је крајем марта 2007. године износио 18,9 млрд. долара (податак преузет са <http://www.nbs.yu> дана 31.05.2007 године). Од овог износа 10,9 млрд. долара се односи на комерцијалне кредите. Спољни дуг државе (део јавног дуга) крајем марта 2007. године је износио 6,3 млрд. долара, а индиректне обавезе државе (гаранције за кредите јавних предузећа) 1,1 млрд. долара (подаци о јавном спољном дугу су преузети из Министарство финансија, *Билтен јавних финансија за месец март*, 2007, сс. 50-51.)

Значајан део дефицита трговинског биланса Србије у протеклих неколико година је покривен суфицитом текућих трансфера, чије две главне компоненте чине нето прилив дознака наших радника и исељеника из иностранства и нето откупа ефикасности од грађана. Овом позитивном салду свакако треба додати и бесповратне трансфере (инострана помоћ)⁶. Захваљујући овом позитивном нето девизном приливу, салдо биланса текућих трансакција платног биланса Србије има знатно мањи негативан износ⁷. Негативан биланс текућих трансакција Србије последњих година више је него покривен нето приливом СДИ и кредитима из иностранства, тако да је дошло до континуираног раста девизних резерви НБС, које су крајем децембра 2006. године достигле око 12,6 млрд. долара⁸. Девизне резерве у 2005. години су достигле шест месеци увоза робе и услуга (овај показатељ је у 2006. години достигао десет месеци). Динамичан раст девизних резерви је последица великог прилива комерцијалног капитала у домаћу привреду. Након повећања обавезне резерве на кредите из иностранства, крајем 2006. године се региструје пораст директног задуживања предузећа у иностранству.

Мада је Србија потписала билатералне споразуме о стварању зоне слободне трговине у југоисточној Европи, који су крајем 2006. године прерасли у јединствен мултилатерални споразум, у 2006. години нису довољно искоришћене извозне могућности у овој зони. Слична ситуација је била и 2005. године, о чему сведоче резултати анкете која је спроведена у земљама западног Балкана са циљем утврђивања конкурентности предузећа. Налази су потврдили да постоје различите оцене о томе колико ова зона побољшава пословне перспективе региона⁹. Анкетирана предузећа су, у погледу ефеката либерализације, била прилични оптимисти. Знатно побољшање трговине због формирања ове зоне је препознало око 25% анкетираних испитаника. Међутим, велики број предузећа је и даље скептичан у погледу очекиваних предности од Зоне слободне трговине – 23% испитаника је рекло да они не предвиђају значајан напредак због ванцаринских баријера које ће наставити да ометају њихов приступ тржиштима југоисточне Европе (ЈИЕ)¹⁰.

Још један важан налаз анкете је да 12% пословне заједнице западног Балкана није информисано о закљученим Споразумима о слободној трговини (12% испитаника из Србије и Црне Горе такође није било обавештено о потписивању ових споразума). Ова чињеница не би требало да се олако занемари и завређује пажњу власти и институција у Србији које су укључене у реализацију регионалних Споразума о слободној трговини.

⁶ Салдо текућих трансфера платног биланса Србије, узимајући у обзир донације, у 2005.г. је достигао 3,6 млрд. долара, а у 2006.г. око 3 млрд. долара (податак за 2005. годину. је из НБС, *Статистички билтен*, децембар 2006, стр. 52, а податак за 2006. годину је преузет са <http://www.nbs.yu/serbian/statistika/index.htm> (консултовано 31.05.2007.)

⁷ Биланс текућих трансакција Србије у 2005. години је био негативан у износу од 2,3 млрд. долара, а у 2006.г. такође је забележен негативан износ од 3,7 млрд. долара (извори су исти као за фусноту 5.)

⁸ Преузето са <http://www.nbs.yu/serbian/statistika/index.htm> дана 31.05.2007. године. Треба имати у виду да се у овом износу налазе и обавезне резерве банака по основу девизних депозита.

⁹ Анкета је урађена у оквиру пројекта ПАРТНЕПС, који је покренула EUROCHAMBRES (видети, EUROCHAMBRES, *Competitiveness of Western Balkan Companies* (Brussels: Eurochambers), 2004.

¹⁰ Поновљена анкета у 2005. години је потврдила да време које се проведе на граници и трошкови царинске процедуре представљају главну препреку трговини у региону. Након тога следи искупише сложена и бирократизована процедура регистрације предузећа, затим технички стандарди, контрола квалитета и заштита потрошача, и на крају, приступ крајњим корисницима. Мада се ради о легитимним нецаринским мерама, у свету се запажа растућа забринутост због коришћења ових мера у многим земљама као техничке препреке за трговину, на једној страни, и покушаја СТО да се меша у регулаторну аутономију, на другој страни (McDonald, Jan, "Domestic regulation, international standards, and technical barriers to trade", *World Trade Review*, Vol. 4, No. 2, 2005, cc. 249-274.)

5. Улога и значај СДИ у привреди Србије

У ситуацији када се на прилив СДИ гледа као на кључни извор пожељног прилива страног капитала треба имати у виду да СДИ могу одиграти одлучујућу улогу у трансформацији производне структуре привреде¹¹ и трансферу знања. Оне могу знатно побољшати извозне перформансе привреде, посебно ако се ради о "вертикалном" типу инвестиција¹². Дакле, СДИ истовремено теже да "освоје" домаће тржиште али и да појачају извозне потенцијале домаће привреде. Јасно је да је за тржиште Србије далеко значајнији потенцијални прилив извозно усмерених СДИ, па у том правцу треба одликовати и мере подстицања њиховог прилива. То је посебно значајно ако се има у виду да је досадашњи прилив СДИ изван процеса приватизације прилично скроман. Почетком 2007. године у Србији се запажа да страни инвеститори све више предност у набавкама инпута (сировине, компоненте, полупроизводи) дају страним испоручиоцима или филијалама исте транснационалне компаније из иностранства. Домаћи испоручиоци су принуђени да смањују производњу а тиме и запосленост, или да пронађу тржиште у извозу. Демекас и остали¹³ су анализирали карактеристике СДИ у 14 земаља југоисточне Европе. У погледу стања инвестиција, Србија и Црна Гора су се у 2003. години налазиле на 10 месту, што их је сврстало у претпоследњу групу земаља, скупа са Бугарском и Словенијом. Неповољнији положај од Србије и Црне Горе су имале следеће земље: Босна и Херцеговина, Албанија, Македонија и Молдавија. Ови аутори сматрају да Србија и Црна Гора имају много веће потенцијале за привлачење СДИ изван процеса приватизације, у односу на постојеће перформансе. Ако се посматра укупни прилив СДИ по становнику у периоду 1989-2005. године уочава се да је у Хрватској износио 2376 долара, у Бугарској 1575 долара, у Румунији 1110 долара, у Црној Гори 1024 долара, и у Србији 725 долара¹⁴. Нето прилив СДИ у Србији у 2006. години је достигао 4,4 млрд. долара, што је знатно више од очекиваног (продаја Мобтела је знатно допринела њиховом високом приливу)¹⁵. Мада су предузећа, која су током процеса приватизације прешла у руке иностраних

¹¹ Анализа узорка земаља у развоју, коју је извршио Shafaeddin (Shafaeddin Mehdi, S., *Trade Policy at the Crossroads: The Recent Experience of Developing Countries*, London, Palgrave MacMillan, 2005) је показала да изградња производних капацитета за постизање одрживог извоза и побољшање његове структуре захтева инвестиције. Другачије речено, инвестиције су биле главни фактор који је допринео структурним променама и повећању конкурентности новоиндустријализованих земаља на иностраном тржишту. То потврђује тезу о инвестицијама као главном фактору раста извоза (Amsden, Alice, *The Rise of "The Rest": Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*, New York: Oxford University Press, 2001, поглавља 4. и 5).

¹² "Хоризонталне" инвестиције углавном имају за циљ домаће тржиште, док "вертикалне" СДИ теже оптималној географској локацији различитих фаза производње унутар мултинационалне компаније, и углавном имају за циљ извоз у правцу даљих фаза производње или финални извоз на инострана тржишта. Распрострањено је мишљење да су хоризонталне СДИ чешћи облик инвестирања (Navaretti, Giorgio, B., and Antony J. Venables, *Multinational Firms in the World Economy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2004). Међутим, постоје и докази да се новији пораст СДИ у земљама у развоју дугује вертикалним СДИ (Hanson Gordon, Raymond J. Mataloni, and Matthew J. Slaughter, *Expansion Strategies of the U.S. Multinational Firms*, NBER Working Paper No. 8433, Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research, 2001); Markusen, James, R. M., and Keith E. Maskus, *Discriminating Among Alternative Theories of the Multinational Enterprise*, NBER Working Paper No. 7164, Cambridge, (MA: National Bureau of Economic Research), 1999.

¹³ Demekas, Dimitri G., Balász Horváth, Elina Ribakova, and Yi Wu, *Foreign Direct Investment in Southeastern Europe: How (and How Much) Can Policies Help?*, IMF Working Paper wp/05/110 (Washington: International Monetary Fund), 2004.

¹⁴ Наведено према EBRD, *Transition Report 2006: Finance in transition*, London: EBRD, 2006, табела А.2.7., стр. 38.

¹⁵ Подаци о приливу СДИ су преузети са <http://www.nbs.yu/serbian/statistika/index.htm> дана 31.05.2007. године.

власника, почела да показују боље пословне карактеристике од домаћих предузећа, још увек се на СДИ гледа као на извор финансијских средстава, а не као на пакет развојних фактора (опрема, технологија, знање, тржишни канали, управљачке и организационе вештине) који би могли помоћи реструктурирању привреде Србије.

Прилив СДИ је позитиван за домаћу привреду, али треба истаћи да се до сада углавном ради о преузимању предузећа, а знатно мање о уносу нове технологије и новим (гринфилд - греенфиелд) инвестицијама. До сада су страни инвеститори били заинтересовани за преузимање предузећа у примарној преради (челик, метали и неметали, цемент, и др.), као и за инвестирање у трговину, банкарство и осигурање. Постизање економије обима производње захтева све шире тржиште, тако да се може очекивати да ће страна предузећа у земљи у будућности бити све више принуђена да извозе у циљу реализације повећане производње. У годинама које долазе, прилив гринфилд и браунфилд (бровнфиелд) инвестиција треба да постане главни канал прилива иностраног капитала.

6. Мере и активности за повећање извоза Србије

Повећање извоза Србије намеће се као неминовност због неопходног смањивања дефицита трговинског биланса и пораста извозних прихода зарад избегавања кризе спољне ликвидности. У циљу повећања извоза у 2007. години потребно је предузети низ активности и мера. Навешћемо неке од ових мера.

1. Постојећа структура привреде не омогућује пораст одрживог извоза, па се на прилив СДИ гледа као на главни извор новог инвестирања које би довело до промене производне и извозне структуре.
2. Да би се то постигло потребно је да се *побољша инвестициона клима у земљи*, уз додатно стимулисање прилива СДИ у оне секторе који могу ду буду окосница извоза у наредним годинама.
3. У новије време се примећује да приватизована предузећа у Србији у рукама странаца почињу да супституишу домаће испоруке сировина, делова и компоненти набавакама из иностранства. Због тога је потребно да се темељније сагледају последице ове појаве и благовремено предузму потребне мере у циљу ефикаснијег укључивања домаћих испоручилаца у ланце међународних испорука, односно у производне и трговинске ланце транснационалних компанија.
4. Да би се појачао постојећи темпо раста робног извоза¹⁶ и повећала конкурентност домаћих предузећа на иностраном тржишту, потребно је да се *ојача финансијски потенцијал Агенције за кредитирање и осигурање извоза*.
5. Сем тога, неопходно је да се у буџету предвиде значајнија средства за *промоцију домаће привреде у иностранству као и за снажније финансирање истраживања и развоја у домаћим предузећима*.
6. Треба имати у виду да *продужена политика реалне апрецијације девизног курса динара не би деловала подстицајно на извоз већ би напротив стимулисала увозне токове*.
7. *Ни рестриктивна монетарна политика не делује стимулативно на извоз јер смањује расположиви кредитни потенцијал комерцијалних банака за финансирање производње, а уједно подржава високе активне каматне стопе банака*.

¹⁶ Робни извоз Србије у 2006. години је достигао износ од 6,5 млрд. долара, и порастао је за око 30% у односу на 2005. годину (у 2006. години у извоз Србије је укључен и извоз у Црну Гору, што није случај у 2005. години. Ако би се у робни извоз Србије у 2005. укључио и извоз у Црну Гору, онда би повећање извоза у 2006. години било мање од 30%). Захваљујући овој тенденцији, покривеност увоза извозом у у 2006. години је достигла 51%, што је знатан пораст у односу на раније године.

8. Техничке препреке у трговини знатно доприносе повећању трошкова, што умањује извозне зараде. Макроекономска ограничења раста конкурентности домаћих предузећа на иностраном тржишту прати и низак технолошки ниво извозних производа и све теже испуњавање стандарда у земљама ЕУ. Процес приватизације отвара могућности за увођење квалитетнијег управљања у приватизованим предузећима и њихово повезивање са каналима трговине у оквиру мултинационалних компанија.
9. Даље усаглашавање домаћих стандарда са стандардима ЕУ, формирање извозних кластера, помоћ државе за добијање различитих сертификата за извоз, представљају активности које би могле да знатно унапреде извоз Србије у 2007. години.
10. Томе треба придружити и формирање пословне агенције државе која би континуирано пружала информације и помоћ домаћим малим и средњим предузећима да се укључе у међународне ланце производње (производња делова, компоненти, склопова и подсклопова).
11. ЦЕФТА споразума о зони слободне трговине у југоисточној Европи, свакако ће проширити основу за повећање трговине свих земаља чланица, па тиме и Србије.
12. Трансфер савремене технологије значајно би допринео измени производне структуре домаћих предузећа, чиме би се отвориле могућности за повећање извоза. Ипак, због још увек високог инвестиционог ризика главни инвеститори у Србији за сада су мултинационалне компаније које су спремне да прихвате већи ризик, који пружа могућности веће зараде. Ове инвестиције по правилу су више окренуте домаћем тржишту него извозу. Прилив нових инвестиција изван процеса приватизације још увек је ограничен и веома скроман, а управо овај вид инвестиција треба да буде генератор нове производње намењене извозу. Већи прилив ових инвестиција, промена производне и извозне структуре и стабилно макроекономско окружење, повољнија инвестициона клима и снажнији финансијски извори за финансирање производње и извоза, представљају основне предуслове за повећање конкурентности и извоза привреде Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Amsden, A. (2001) *The Rise of "The Rest": Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*, New York: Oxford University Press.
- Demekas, D.G., B. Horváth, E. Ribakova, and Yi Wu (2004) *Foreign Direct Investment in Southeastern Europe: How (and How Much) Can Policies Help?*, IMF Working Paper wp/05/110, Washington: International Monetary Fund.
- EBRD (2006) *Transition Report 2006: Finance in transition*, London: EBRD.
- EBRD (2006) *Transition Report 2006: Finance in transition*, London: EBRD.
- EUROCHAMBRES (2004) *Competitiveness of Western Balkan Companies*, Brussels: Eurochambers.
- Hanson G., R.J. Mataloni, and Matthew J. S. (2001) *Expansion Strategies of the U.S. Multinational Firms*, NBER Working Paper No. 8433, Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- IMF (2006) *IMF Country Report No. 06/382*, Washington: IMF.
- Markusen, J.R.M., and K.E. Maskus (1999) *Discriminating Among Alternative Theories of the Multinational Enterprise*, NBER Working Paper No. 7164, Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.

McDonald, J. (2005) "Domestic regulation, international standards, and technical barriers to trade", *World Trade Review*, Vol. 4, No. 2.

Ministarstvo finansija Republike Srbije (2006) *Bilten javnih finansija za mesec oktobar*, Beograd: Ministarstvo finansija

Navaretti, G.B., and A.J. Venables (2004) *Multinational Firms in the World Economy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

NBS (2006) *Statistički bilten NBS*, Beograd: NBS

NBS (2006), *Ekonomski pregled*, Beograd: NBS

OECD (2006), *Investment Reform Index 2006: Progress in Policy Reforms to improve the Investment Climate in South East Europe*, Paris: OECD Investment Compact for South East Europe.

Shafaeddin M.S. (2005) *Trade Policy at the Crossroads: The Recent Experience of Developing Countries*, London: Palgrave MacMillan.

World Bank (2006) *Doing Business 2007: How to Reform*, Washington: World Bank.

World Economic Forum (2006) *The Global Competitiveness Report 2006-2007.*, Washington: Palgrave Macmillan.

<http://web.worldbank.org> (konsultovano: 31.05.2007.)

http://www.nbs.yu/export/internet/cirilica/80/80_2/platni_bilans/index.html (konsultovano: 31.05.2007.)

Abstract

Trade liberalization has contributed to growth of trade deficit of Serbia. The precondition for growth of Serbian export is restructuring of domestic production in accordance with the import demand of this market. However, increasing of export is not possible without bigger inflow of foreign capital in form of new equipment and modern technology. In implementing measures of economic policy, bigger attention has to be paid to financing production for export, to crediting and insuring export, as well as to export promotion.

Role of small and medium size enterprises has to be stronger in domestic production. Connecting between them and distributive chains of parts and intermediate goods within TNC can contribute to growth of sustainable export of Serbia.

Key words: liberalization, export, FDI, privatization, restructuring